

KS. FELIX MARIA AROCENA SOLANO

RYT HISZPAŃSKO-MOZARABSKI

W *Praenotanda* Mszału Hiszpańsko-Mozarabskiego czytamy: „Jednocześnie przeprowadzi się pewne uprzednie wprowadzenie tych, którzy będą uczestniczyć w celebracji” (nr 162). Niniejszy artykuł jest poświęcony takiemu właśnie wprowadzeniu w celebrację Eucharystii, którą Pan polecił nam sprawować, wedle liturgii hiszpańskiej, która przez pewien czas była liturgią Drogi św. Jakuba. Przy tym będzie to rzeczywiście bardziej wprowadzenie niż wyczerpująca analiza zwłaszcza dla tych, którzy na co dzień nie posługują się tym rytym.

I. KRÓTKA HISTORIA RYTU HISZPAŃSKIEGO

„To czyńcie na moją pamiątkę” (Łk 22,19b). Jest to przykazanie, które Jezus zostawia uczniom podczas Ostatniej Wieczery. Nakazał im powtarzanie owej Uczty, aby uobecnić swe wydanie ofiarnicze za nasze zbawienie. Każdy Kościół lokalny, zachowując elementy istotowe („wziął chleb”, „odmówił dziękczynienie”, „łamał i rozdawał” – por. Łk 22,19a), wypełniał i wypełnia ten nakaz w różnej formie, zgodnie ze swoją własną osobowością i tożsamością, na którą wpływ miały czynniki kulturowe i historyczne, manifestując jednocześnie jedność i katolickość jedyne Kościoła Chrystusa. Ten sam proces przechodziły poszczególne sakramenty, struktura Oficjum

---

Ks. prof. dr FÉLIX MARÍA AROCENA SOLANO – profesor teologii liturgii na Wydziale Teologii Universidad de Navarra w Pamplonie i Facultad de Teología de San Dámaso w Madrycie, członek Papieskiej Akademii Teologicznej; adres do korespondencji: Facultad de Teología (Despacho 1410), Universidad de Navarra, Edificio de Facultades Eclesiásticas, 31080 Pamplona, España; e-mail: farocena@unav.es

oraz organizacja kalendarza. W ten sposób powstawały różne formy celebracji, a co za tym idzie – również różne rytury liturgiczne.

Kościół Hiszpanii czasów rzymskich również odzwierciedlił w liturgii swoje własne profile teologiczne i pastoralne, tworząc w ten sposób to, co zostało w całości nazwane rytym hiszpańsko-mozarabskim lub wizygockim. Tworzenie się rytu było zjawiskiem długotrwałym i miały na nie wpływ trzy stolice metropolitarne: Sewilla, Toledo i Tarragona. Większość tekstów i melodii tego rytu jest anonimowa, ale tradycja przechowała też niektóre imiona: Justo z Urgel (1. połowa VI wieku), św. Leander z Sewilli († 600), św. Izydora z Sewilli († 636), Konancjusz z Palencji (połowa VII wieku), św. Eugeniusz II z Toledo († ok. 657), św. Ildefons z Toledo († ok. 667), św. Julian z Toledo († ok. 690).

Inwazja arabska, która w krótkim czasie, między 711 a 719 r., doprowadziła do zajęcia prawie całego Półwyspu Iberyjskiego, gwałtownie przerwała ewolucyjny proces rytu hiszpańskiego. Gdy Frankowie wyzwolili tereny dzisiejszej Katalonii spod władzy arabskiej, narzucili ryt rzymski, ale w Hiszpanii, wciąż okupowanej przez Arabów, oraz w nowych królestwach Leon, Kastylii i Nawarry nadal posługiwano się rytym wcześniejszym.

Koniec liturgii hiszpańskiej nastąpił na drodze decyzji dyscyplinarnej. Wobec podejrzania, że jakoby teksty liturgiczne zawierały wyrażenie teologicznie niepoprawne, mogące prowadzić do błędów ariańskich, papież rozpoczął proces zastępowania rytu hiszpańskiego przez ryt rzymski. Papież Grzegorz VII nakazał najpierw wprowadzenie rytu rzymskiego klasztorowi w Leyre (1076 r.) w Nawarze i doprowadził do tego, że król Alfons VI zwołał Sobór w Burgos (1080 r.), podczas którego zadekretowano zawieszenie rytu hiszpańskiego w królestwach Kastylii i Leon.

Ryt hiszpański przetrwał jedynie wśród chrześcijan, którzy znajdowali się na terenie Hiszpanii okupowanej jeszcze przez Arabów. Społeczność ta, nazwana mozarabami, aby pozostać wierna religii swoich ojców i móc nadal uczestniczyć w kulcie chrześcijańskim, musiała płacić specjalny trybut władzom lokalnym. Król Alfons VI, gdy wyzwolił Toledo (1085 r.), przyznał mozarabom przywilej sprawowania swoich obrzędów w rycie dotychczasowym w sześciu parafiach, które wówczas istniały w Toledo. W dziewięciu innych, nowych parafiach w tym mieście liturgię sprawowano już jednak wedle rytu rzymskiego.

Kardynał Cisneros obejmując stolicę arcybiskupią w Toledo w 1495 r. i uznając wielkie wartości liturgii hiszpańsko-mozarabskiej, dostrzegał niebezpieczeństwo jego zaniku. Aby go ocalić, założył kaplicę mozarabską

w prymasowskiej Katedrze. Sprawowano w niej Msze i odmawiano Breviarz codzienny według starożytnego rytu. Polecił również kanonikowi Alfonsowi Ortizowi, aby przygotował wydanie drukowane Mszału i Breviarza. W ten sposób w 1500 r. ukazał się *Missale mixtum secundum regulam beati Isidori, dictum mozárabes*, a w 1502 r. *Breviarium secundum regulam beati Isidori*. W 1775 r. kard. Franciszek de Lorenzana wydał po wtórnie Breviarz, a w 1804 r. nową edycję poprawionego Mszału. Po Soborze Watykańskim II, pod kierunkiem arcybiskupa Toledo, kardynała Marcelo Gonzaleza, zwierzchnika rytu hiszpańsko-mozarabskiego w Hiszpanii, przystąpiono do rewizji i publikacji ksiąg liturgicznych tegoż rytu.

II. NAZWA RYTU

Chociaż przymiotnik „hiszpańska” byłby najodpowiedniejszym określeniem liturgii powstałej na Półwyspie Iberyjskim, to jednak otrzymała ona również inne nazwy, takie jak wizygocka czy mozarabska. Nazywanie jej jednak wyłącznie wizygocką albo mozarabską nie byłoby w pełni sprawiedliwe. Stosowanie przymiotnika „wizygocka” ma swoje racje, ponieważ – jak wspomnieliśmy – liturgia osiągnęła swoje prawdziwe apogeum w VII wieku wraz z powstaniem królestwa wizygockiego, które przeniósło je daleko poza Pireneje. Ale ryt istniał już dużo wcześniej, zanim uformowało się królestwo wizygockie, a wielu Ojców Kościoła, którzy ją tworzyli, nie byli Gotami, lecz Hiszpano-Rzymianami.

Nazywanie zaś tej liturgii mozarabską równałoby się z utożsamieniem jej z okresem, w którym chrześcijanie żyli pod dominacją arabską. Chociaż więc powinniśmy uznać, że to właśnie owi chrześcijanie ocalili i przekazali kolejnym pokoleniom ten ryt, to jednak określenie „mozarabski” nie może zostać zaaplikowane do liturgii, którą sprawowano przecież dużo wcześniej, zanim powstały wspólnoty mozarabskie.

Dlatego określanie przedmiotowej liturgii wyłącznie jako wizygockiej czy mozarabskiej oznacza redukowanie i umniejszanie zasięgu rytu, który sprawowano na półwyspie przed królestwem wizygockim i hegemonią arabską. Każde z tych określeń podkreśla jedynie konkretną epokę szerszej historii tegoż rytu.

W każdym bądź razie, choć najbardziej poprawne jest określenie „liturgia hiszpańska” albo „ryt hiszpański”, to jednak gdy po zakończeniu Soboru Watykańskiego II przystąpiono do rewizji rytu, aby podkreślić zasługę

wspólnot chrześcijańskich, które ją przechowały pośród wrogich okoliczności, jaką była dominacja arabska, dodano nazwę „mozarabska”, ale nigdy nie pojawia się ona jako samodzielna przydawka, lecz zawsze z towarzyszeniem określenia „hiszpańska”: ryt hiszpańsko-mozarabski.

III. OPIS STRUKTURY CELEBRACJI EUCHARYSTYCZNEJ

W strukturze Mszy w rycie hiszpańsko-mozarabskim wyróżniamy następujące elementy: a) obrzędy wejścia; b) Liturgia Słowa; c) Ofertorium – Dyptyki – Znak pokoju; d) Modlitwa eucharystyczna e) obrzędy Komunii. Przyjrzyjmy się teraz z bliska tym segmentom tworzącym jedność celebracji.

1. OBRZĘDY WEJŚCIA. Msza w rycie hiszpańsko-mozarabskim rozpoczyna się pieśnią na wejście zwaną *Praelegendum*, po której następuje hymn *Gloria* i *Modlitwa po Gloria*; w dni uroczyste między *Gloria* i modlitwą dodaje się *Trisagio*, co jednak podczas codziennych celebracji i w Mszach zwykłych w niedziele Wielkiego Postu pomija się.

2. LITURGIA SŁOWA. Przed rozpoczęciem Liturgii Słowa kapłan pozdrowia zgromadzenie.

Liturgia Słowa zwykle zawiera trzy czytania: Proroka, Apostoła, a na końcu Ewangelię. W Okresie Wielkanocnym jednak pierwsze czytanie brano z Apokalipsy, a drugie z Dziejów Apostolskich. Z drugiej strony w okresie Wielkiego Postu były cztery czytania: czytanie z ksiąg prorockich było zastępowane dwoma czytaniem ze Starego Testamentu – jednym z ksiąg mądrościowych, a drugim z ksiąg historycznych. Po czytaniu z ksiąg prorockich – albo, w okresie Wielkiego Postu, po czytaniu z ksiąg historycznych – śpiewano psalm medytacyjny. W środy i piątki Wielkiego Postu tekst natchniony brano z różnych ksiąg Pisma Świętego¹. Po proklamacji Ewangelii miała miejsce homilia. Liturgia Słowa kończy się pieśnią *Alleluia*, znaną jako *Laudes*, którą w okresie Wielkiego Postu zastępowano aklamacją uwielbienia.

3. OFERTORIUM – DYPTYKI – ZNAK POKOJU. Trzecim elementem strukturalnym jest *ofertorium*, dyptyki oraz znak pokoju. Podczas ofertorium przygotowuje się na ołtarzu chleb i wino do celebracji eucharystycznej, śpiewając pieśń zwaną *Sacrificium*.

---

¹ Lamentacje, Izajasz i Hiob.

Następnie wezwaniem zwanym *Oratio admonitionis* kapłan zaprasza lud do modlitwy. W ten sposób zaczynają się dyptyki albo wezwania uroczyste w potrzebach Kościoła i całego świata, które następują w pewnym porządku: na pierwszym miejscu zgromadzenie wychwala Pana pieśnią *Hagios*, potem diakon wypowiada serię prośb w formie litanijnej, które są powtarzane przez wiernych, a na koniec kapłan odmawia modlitwę zwaną *Alia*, aby Bóg przyjął prośby Ludu. Dyptyki kończą się wraz z modlitwą kapłana nazwaną *Post nomina*.

Ta trzecia część Mszy hiszpańskiej kończy się obrzędem pokoju. Rozpoczyna się modlitwą o pokój, odmawianą przez kapłana, znaną jako *Ad pacem*, po której diakon zaprasza wiernych, aby przekazali sobie – *quo modo adstatis* – znak pokoju. W trakcie tego chór intonuje śpiew pokoju.

4. MODLITWA EUCHARYSTYCZNA. Anafora złożona jest z dialogu wprowadzającego, długiej *Illatio*, śpiewu *Sanctus*, modlitwy *Post Sanctus*, opisu ustanowienia, modlitwy *Post pridie* i doksologii kończącej. Po dialogu wprowadzającym między kapłanem a zgromadzeniem celebrans rozpoczyna modlitwę dziękczynną, zwaną *Illatio*, odpowiadającą w pewien sposób rzymskiej prefacji, a następnie wszyscy śpiewają *Sanctus*. Potem kapłan recytuje modlitwę zwaną *Post Sanctus*, która służy jako łącznik między „Święty, święty” i opisem ustanowienia Eucharystii, wziętym dosłownie z 1 Kor 11, 23-26. Następnie wraz z modlitwą *Post pridie* przyzywa się mocy Ducha Świętego Uświęciciela nad darami eucharystycznymi. Anafora kończy się doksologią, czyli aklamacją wychwalającą Boga.

5. OBRZĘDY KOMUNII. Po zakończonej Modlitwie eucharystycznej ma miejsce obrzęd Komunii. Z jednej strony poprzez recytację „Credo”, „Ojcze nasz” i błogosławieństwo ludu przygotowuje się wiernych do godnego przyjęcia Eucharystii, a drugiej zaś poprzez łamanie chleba, które dokonuje się przed „Ojcze nasz” z towarzyszeniem śpiewu *ad confractio-nem*, przygotowuje się dary eucharystyczne, które potem będą rozdawane. Komunii udziela się pod dwiema postaciami podczas śpiewu zwanego *Ad accedentes*. Po zakończeniu obrzędu udzielania Eucharystii śpiewa się, jako jej przedłużenie, pieśń dziękczynną. Następnie ma miejsce modlitwa kończąca zwana *Completuria*. Celebracja kończy się pozdrowieniem kapłana oraz rozesłaniem przez diakona.

IV. CECHY CHARAKTERYSTYCZNE MSZY W RYCIIE HISZPAŃSKO-MOZARABSKIM

Ci, którzy zwykli sprawować Eucharystię w rycie rzymskim, zapewne zwrócą uwagę na wiele szczególnych cech Mszy hiszpańsko-mozarabskiej. Niektóre z tych charakterystyk odróżniają ją nie tylko od liturgii rzymskiej, ale również od innych rodzin liturgicznych zachodnich i wschodnich

1. **PROSTOTA.** Fakt, że zawieszenie rytu w XI wieku nie pozwoliło na dalszą jego ewolucję i włączenie nowych gestów czy elementów, nadaje rytowi szczególnej prostoty. Dlatego Msza codzienna, po pozdrowieniu celebransa, zaczyna się bezpośrednio czytaniem. Nie ma żadnego znaku krzyża kreślonego na księdze ani pocałunku księgi na zakończenie proklamacji. Prezentacja darów jest zwykłym złożeniem chleba i wina na ołtarzu. Kiedy stosuje się kadzidło, okadza się jedynie dary i ołtarz. Podczas konsekracji nie ukazuje się ludowi postaci konsekrowanej ani nie adoruje się jej przez przyklęknięcie, a zgromadzenie nie zachowuje postawy klęczącej podczas konsekracji...

2. **SYMBOLIKA LICZBY „SIEDEM”.** Zwracają uwagę niektóre elementy celebracji, których wspólnym mianownikiem jest liczba „siedem”: siedem obrusów na ołtarzu, siedem części, na które łamie się chleb eucharystyczny, siedem „Amen”, które wypowiadają wierni podczas recytacji „Ojciec nasz”, siedem modlitw tworzących anaforę u św. Izydora². Nie ma tutaj miejsca, aby zatrzymać się nad wyjaśnieniem, w jaki sposób pewne elementy tej symboliki zachowują ścisłą zależność z pewnymi „septonariami” Biblii³ – na przykład typologiczny sens siedmiu świec na ołtarzu Beato z Liébana († 800) wyjaśnia poprzez odniesienie do siedmiu Kościołów Apokalipsy etc.

3. **INTERWENCJE ZGROMADZENIA.** Podczas celebracji eucharystycznej w rycie hiszpańsko-mozarabskim zgromadzenie interweniuje przy wielu okazjach. W wielu momentach pojawia się dialog między przewodniczącym i zgromadzeniem liturgicznym (podczas wstępnego pozdrowienia, na początku *Illatio*, po konsekracji), między diakonem a zgromadzeniem (przed proklamacją Ewangelii, na początku *Illatio*, przed błogosławieństwem, na rozesłanie), a nawet wtedy, gdy lektor zapowiada tekst natchniony, który będzie czytał, zgromadzenie wypowiada pewną odpowiedź.

² San Isidoro, *De ecclesiasticis officiis* 1, 15. PL 83, 752-753.

³ Na przykład w Wulgacie liczebnik *septem* pojawia się 722 razy.

Z drugiej strony w dyptykach, które recytuje diakon, wierni powtarzają odpowiedzi litanijne. Zgromadzenie włącza się do recytacji „Credo” czy śpiewu *Gloria, Hagios* lub *Sanctus*.

Odpowiedzią, którą nieustannie spotykamy podczas całej celebracji, jest „Amen”. Lud dopowiada „Amen” po modlitwach, które recytuje lub śpiewa celebrans, jak też przy zakończeniu doksologicznym, które dodaje się po każdej z modlitw. Również poprzez „Amen” zaznacza się koniec każdego z czytań Liturgii Słowa. „Amen” to odpowiedź zgromadzenia na konsekrację chleba i wina. „Amen” to także punkt końcowy modlitwy eucharystycznej. Poprzez swoje „Amen” zgromadzenie przyłącza się do każdej z prośb Modlitwy Pańskiej, recytowanej przez celebransa. Wreszcie przez „Amen” jest przyjmowane przez wiernych każde dobre życzenie wyrażone w trzech częściach błogosławieństwa.

4. SŁUŻBA LITURGICZNA DIAKONA. W liturgii hiszpańskiej diakon, podobnie jak w rycie rzymskim, proklamuje Ewangelię, zaprasza wiernych do przekazania sobie znaku pokoju, rozsyła zgromadzenie oraz pomaga kapłanowi w tym, co się odnosi do kielicha. Poza tym we Mszy hiszpańskiej nabiera specjalnego znaczenia jako przewodnik i wyraziciel prośb w dyptykach, ponieważ recytację tej części celebracji zarezerwowano diakonowi.

5. BUJNOŚĆ EUCHOLOGICZNA. Liturgia hiszpańsko-mozarabska jest bogata w teksty euchologiczne. Praktycznie każda celebracja ma swój własny formularz; aktualny Mszał ma ich ponad dwieście. Godne uwagi jest to, że ta różnorodność dotyka również anafory, w której stałe są jedynie następujące części: dialog wprowadzający, opis ustanowienia i zakończenie doksologiczne. W pozostałych rytach anafora jest zawsze stała, a w niektórych nawet jedyna, tak jak to miało miejsce w rycie rzymskim aż do Mszału Pawła VI (1970).

Pierwsza część modlitwy eucharystycznej, czyli *Illatio*, ma tę samą wartość co we wszystkich modlitwach eucharystycznych pozostałych rytów: wychwalanie Boga i wdzięczność za historię zbawienia. W rycie hiszpańsko-mozarabskim zaś charakteryzuje się przede wszystkim swoim szczegółowszym rozwinięciem, w którym opiewa się sprawowane misterium, zarówno w uroczystościach i okresach skupionych na Chrystusie, jak i w celebracjach na cześć świętych. Wyjątkowa jest również wyraźna intencja do oddania chwały niepodzielnie Bogu Ojcu i Jezusowi Chrystusowi, Jego Synowi; w ten sposób kończy się dialog początkowy: „Bogu i naszemu Panu Jezusowi Chrystusowi, Synowi Bożemu, który jest w niebie, oddajmy stosowne dzięki i chwałę”. Dlatego, kierując zarówno do Ojca jak i do Syna modlitwę

i uwielbienie Kościoła, ukazywano pełnię boskości Chrystusa, równą Ojcu w godności i majestacie, a która była odrzucana przez doktrynę ariańską rozpowszechnioną na Półwyspie przez plemiona Szwabów i Wizygotów.

Z drugiej strony *Post pridie*, idąc za tradycją wschodnią, zawiera, poza przypomnieniem śmierci i zmartwychwstania Chrystusa (*anamnesis*), wezwanie do Ducha, aby przemienił chleb i wino w Ciało i Krew Chrystusa, to jest epiklezę konsekuracyjną, która w rycie rzymskim jest ulokowana przed opisem ustanowienia. Czasami pojawia się epikleza poprzez słowa bardzo wyraźne, wymieniając Ducha, a w innych wspominając moc, siłę i świętość Boga nad darami ołtarza, w jeszcze innych prosząc zwyczajnie Boga, aby był łaskaw spojrzeć na nasze dary. W ten sposób, wzywając Ducha po opisie ustanowienia, ukazuje się, że Kościół, po tym jak powtórzył to samo, co Jezus uczynił podczas Ostatniej Wieczerzy, musi jeszcze prosić, aby moc Boża dokonała transformacji darów eucharystycznych.

Wreszcie powinniśmy zaznaczyć, że w anaforze hiszpańskiej błogosławieństwo i dziękczynienie nie sytuuje się jedynie na jej początku, w *Illatio*, jak dzieje się to w innych liturgiach, lecz rozkłada się na całą modlitwę. Poza tym dziękczynienie nie ogranicza się jedynie do śmierci i zmartwychwstania Pana, lecz koncentruje się również na *mirabilia* działanych przez Boga albo na całości darów otrzymanych od Pana. W ten sposób, na przykład, kontempluje się i składa dzięki za cuda, które Bóg działał przez macierzyństwo i dziewictwo Maryi, które ukazuje się w paraleli z macierzyństwem i boskością Kościoła (anafora na Boże Narodzenie), poprzez spotkanie Jezusa z Samarytanką (II niedziela Wielkiego Postu), uzdrowienie ślepego od urodzenia (III niedziela Wielkiego Postu), wskrzeszenie Łazarza (IV niedziela Wielkiego Postu) czy cuda działane w świętych (anafory na uroczystości ku czci świętych).

6. BOGACTWO „STOŁU SŁOWA”. Liturgia hiszpańska zachowała trzy czytania we wszystkich Mszach; zwyczaj, który szybko zanikł w rycie rzymskim, gdzie liczbę czytań zredukowano do dwóch. W okresie Wielkiego Postu, jak wskazaliśmy wyżej, liczbę czytań zwiększa się do czterech.

Poza tym między pierwszym a drugim czytaniem, albo między drugim i trzecim w okresie Wielkiego Postu, śpiewa się psalm. Na pewien czas celebracja rzymska utraciła psalm, gdyż po usunięciu jednego z czytań psalm złączył się z *Alleluia*, które w rycie rzymskim poprzedza Ewangelię; dzięki reformie Soboru Watykańskiego II psalm responsoryjny udało się przywrócić.

Największą oryginalnością jednak odznaczają się Msze o męczennikach, w których pojawia się, między psalmem a drugim czytaniem, koniec narracji

z *Passio* męczennika, którego święto się obchodzi, a następnie fragment Kantyku z księgi Daniela (3, 52-53. 57. 87-89). Dzięki temu podkreśla się, że męczennik uczestniczył poprzez ofiarę swego życia, w sposób pełny i doskonały, w ofierze Chrystusa. Poza tym ukazuje duchowość hiszpańską, silnie naznaczoną obroną wiary, począwszy od czasów rzymskich aż po muzułmańskie, poprzez epokę ariańsko-wizygocką.

7. *ALLELUIA* JAKO ZAKOŃCZENIE LITURGII SŁOWA. W Rycie hiszpańsko-mozarabskim Liturgia Słowa kończy się śpiewem *Alleluia*, zwanym *laudes*, który w czasie Wielkiego Postu jest zastępowany inną aklamacją pochwalną. Ta wyjątkowość rytu hiszpańsko-mozarabskiego była broniona podczas IV soboru w Toledo (633): aklamacji na Ewangelię nie śpiewa się na jej początku, lecz po zakończeniu jej czytania.

Po hebrajsku *Alleluia* oznacza „chwalcie Jahwe”; podobnie po łacinie *laudes* oznacza wychwalanie. Mimo że jej korzenie sugerują doskologię boską, termin poczęto identyfikować z radością i dlatego w okresie Wielkiego Postu jest zastępowana przez inną aklamację. Śpiew radości *Alleluia* staje się więc dziękczynieniem za orędzie zbawienia usłyszane w proklamowanych czytaniach i wyjaśnione w homilii. Dlatego *alleluia* nie jest aklamacją przed Ewangelią, jak to jest w rycie rzymskim, lecz odpowiedzią na Słowo Boże.

8. *DYPTYKI*. Między Liturgią Słowa a Liturgią Eucharystyczną ma miejsce powszechne błaganie w intencji potrzeb Kościoła oraz całej ludzkości, określane mianem dyptyków. Słowo „dyptyki” pochodzi z języka greckiego i odnosi się do podwójnej tablicy, na której zapisywano imiona osób żyjących, za których chciano się modlić; zmarłych, o których powinno się pamiętać; świętych, których należało wspominać...

Owa litanijska modlitwa jest wyrazem komunii z całym Kościołem (hierarchią, ludem Bożym, świętymi i zmarłymi), a współcześnie modlitwą za doczesne potrzeby (chorzy, wygnańcy, uwięzieni, udający się w podróż).

Ten element jest wspólny wszystkim liturgiom. W liturgii hiszpańsko-mozarabskiej jednak dyptyki nabierają szczególnego charakteru i nie mieszają się z anaforą, lecz zachowują swoją niezależność; w ten sposób modlitwa eucharystyczna pozostaje ze swoimi niezbędnymi częściami.

9. *OBRZĘD POKOJU*. W Mszy hiszpańskiej obrzęd pokoju ma miejsce po modlitwie powszechnej. Pojawia się więc, zanim rozpocznie się Liturgia Eucharystyczna, która koncentruje się wokół ołtarza, niejako wyrażając w ten sposób posłuszeństwo nakazowi Jezusa z Kazania na górze: „Jeśli więc przyniesiesz dar swój przed ołtarz i tam wspomniesz, że brat twój ma

coś przeciw tobie, zostaw tam dar swój przez ołtarzem, a najpierw idź i pojednaj się z bratem swoim! Potem przyjdź i dar swój ofiaruj!” (Mt 5, 23-24). Jest też formą wyrażenia komunii eklezjalnej, którą nieco wcześniej wyznało się ustania przez modlitwę powszechną, która poprzedza obrzęd pokoju.

Obrzęd pokoju spotykamy w tym właśnie miejscu we wszystkich liturgiach z wyjątkiem liturgii rzymskiej, w której przynależy on do rytów przygotowujących do Komunii i znajduje się po „Ojcze nasz” i przed łamaniem chleba.

10. *SYMBOLUM FIDEI*. „Credo” lub „Symbol wiary” był od początku istotnym elementem liturgii chrzcielnej: neofita musiał złożyć wyznanie wiary, zanim został ochrzczony. Pojawiające się herezje sprawiły, że został wprowadzony do Mszy jako wyraz przynależności do prawdziwej wiary. Na Zachodzie jego wprowadzenie we wszystkich liturgiach trwało nieco dłużej.

Liturgia hiszpańska była pierwszą, która na Zachodzie wprowadziła „Credo” do Eucharystii. Takie postanowienie podjął III Sobór w Toledo (589 r.). Dwa wyjątkowe szczegóły wyróżniają „Credo” w rycie hiszpańskim od reszty rodzin liturgicznych: po pierwsze, „Credo” recytuje się zawsze, podczas wszystkich Mszy, a nie tylko w niedzielę i święta; po drugie, „Credo” umieszczono przed „Ojcze nasz” jako przygotowanie do Komunii, a nie między Liturgią Słowa a Liturgią Eucharystyczną.

11. *ŁAMANIE CHLEBA*. Łamanie chleba podczas Mszy jest jednym z gestów, powtarzających gest Jezusa podczas Ostatniej Wieczerzy; świadczą o tym wszystkie cztery wersje ustanowienia Eucharystii (Mt 26, 26; Mk 14, 22; Łk 22, 19; 1 Kor 11, 24). Dlatego jest jednym z istotowych elementów celebracji chrześcijańskiej. Z drugiej strony łamanie chleba jest czynnością praktyczną i niezbędną do rozdawania Komunii św. wiernym.

Niemniej jednak ten gest we Mszy hiszpańsko-mozarabskiej osiągnął treść symboliczną: Chrystus daje się poznać poprzez łamanie chleba. Podobnie jak uczniowie z Emaus rozpoznali Jezusa po łamaniu chleba (Łk 24, 30-31. 35), również nam Chrystus ukazuje się poprzez łamanie chleba. Dlatego fragmenty, na które jest połamany chleb, czynią aluzję do życia i zbawczego dzieła Chrystusa, idąc tym samym za wykładnią Credo: wcielenie, narodzenie, obrzezanie, ukazanie, męka, śmierć, zmartwychwstanie, chwała, królestwo. W chwili zatem, w której wspólnota będzie uczestniczyć w Ciele i Krwi Chrystusa, uwidacznia się związek tego sakramentu z całą tajemnicą Chrystusa, począwszy od Jego wcielenia aż do przyszłej chwały. Jest to niejako „pamiętka gestu”.

Na początku chleb dzielono na siedem części, wykluczając z podziału cząstki „obrzezanie” i „ukazanie”, które nie są zawarte w Credo. W ten

sposób chciano ukazać, że Chrystus jest kluczem Dawida, który może otworzyć siedem pieczęci, na które jest zamknięta Księga Baranka opisana w Apokalipsie (5, 1-5). Skoro jednak rok liturgiczny świętował dwie celebracje Pańskie, które nie figurowały na liście, poszerzono serię siedmiu misterii do dziewięciu, wprowadzając tytuły tych dwóch świąt. W ten sposób właśnie wprowadzono „obrzezanie” i „ukazanie” między narodzenie i mękę. Te dziewięć fragmentów chleba kładzie się na patenie w formie krzyża.

12. BŁOGOSŁAWIEŃSTWO. We Mszy hiszpańsko-mozarabskiej udziela się błogosławieństwa bezpośrednio przed udzielaniem Komunii św., idąc tym samym za nakazem IV Soboru w Toledo (633 r.). Nie ma zatem znaczenia „rozesłania” z rytu rzymskim, lecz bezpośredniego przygotowania wiernych do Komunii. Dlatego nie udziela się kolejnego błogosławieństwa na zakończenie Mszy. Rozumie się w ten sposób, że największe błogosławieństwo, które wierni mogą ze sobą zabrać, to Eucharystia, którą przed chwilą przyjęli: *maxima Patris benedictio* (Chrystus – Eucharystia).

13. KOMUNIA POD DWIEMA POSTACIAMI. W rycie hiszpańskim, podobnie jak w liturgiach wschodnich, Komunii udziela się zawsze pod dwiema postaciami: chleba i wina. Celebrans rozdaje wiernym konsekrowany chleb, mówiąc: „Ciało Chrystusa niech będzie Twoim zbawieniem”, a wierny przyjmuje ją nic nie odpowiadając; następnie diakon przekazuje mu kielich, mówiąc: „Krew Chrystusa niech pozostanie z Tobą jako prawdziwe zbawienie”, a wierny odbiera kielich i spożywa Krew Chrystusa nic nie odpowiadając.

*Z języka hiszpańskiego przetoczył
ks. Piotr Roszak*

BIBLIOGRAFIA

- Conrad J.: Die altspanische Liturgie in Toledo als Ausdrucksform mittelalterlichen Landeskirchentums. „Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie” 41:2002 s. 54-67.
- Ivorra A.: Liturgia hispano-mozárabe. Teología de las “illationes” cotidianas del Missale Hispano-Mozarabicum. „Toletana” 15:2006 s. 23-48
- Moldovan T.: Relación entre anáfora y lecturas bíblicas en la cuaresma dominical hispánico-mozárabe. Salamanca: Universidad Pontificia de Salamanca 1992.

- Ramos-Lisson D.: Relación entre el sacrificio eucarístico y el sacrificio de la Cruz según el 'Liber Mozarabicus Sacramentorum'. „Scripta Theologica” 4:1972 s. 499-521.
- Rincon M.: Mozárabes y Mozarabías. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca 2003.
- Robles García C.: La liturgia mozárabe. W: Breviarium Gothicum secundum Regulam Beattissimi Isidorii. Red. J. Paniagua. Leon: Universidad de Leon 2004.
- Viguera V.: La ‘anamnesis’ en la anáfora de la antigua liturgia visigótica. „Communio” 15:1982 s. 47-71.
- Tomás Cánovas I.: Teología de las celebraciones del tiempo de Navidad en la liturgia hispano mozárabe reformada en 1991. Barcelona: Grafite Ediciones 2002.
- Wolfenden G.: La oración diaria en la España cristiana. Estudio del oficio mozárabe. Salamanca: Ediciones Cristiandad 2003.

THE HISPANIC MOZARABIC RITE

Summary

The article tackles the issue of the theological structure of the revived Hispanic Mozarabic rite that had been formed in the Iberian Peninsula in the vicinity of the three metropolitan sees: Seville, Toledo and Tarragona. Formation of the rite was a long process, in which a prominent role was played by the great Spanish theologians, with St Isidore of Seville and St Ildephonsus of Toledo in the foreground. Suspended under the influence of Romanization of the native liturgy in the 11th century, it survived only among the Christians who lived in the areas dominated by Muslims, and after Toledo was liberated in 1085 King Alfonso VI allowed using the Hispanic Mozarabic rite in six parishes of the town. After the Vatican Council II, under the direction of the Archbishop of Toledo Cardinal Marcelo Gonzalez, the superior of the Hispanic Mozarabic rite in Spain, a revision and publication of liturgical books of this rite was begun. In its basic structure the Eucharist in the Hispanic Mozarabic rite is constituted by: a) introductory rites; b) Liturgy of the Word; c) Offertory – the Diptychs – the sign of peace; d) Eucharistic prayer; e) Communion rites. The author discusses each element of the Eucharistic liturgy of the rite in detail and he points to the exceptional features that distinguish it from the Roman liturgy: the eucharological exuberance, the symbols, the interventions of the congregation, the wealth of the Liturgy of the Word, the peace rite through the Eucharistic liturgy, the presence of the Diptychs, and the gesture of the breaking of the bread that remembers the mysteries of Christ's life.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: ryt mozarabski, ryt hiszpańsko-mozarabski, Msza św. w rycie hiszpańsko-mozarabskim, św. Izydor z Sewilli, św. Ildefons z Toledo, kard. Marcelo Gonzalez

Key words: Mozarabic rite, Hispanic Mozarabic rite, Holy Mass in Hispanic Mozarabic rite, St Isidore of Seville, St Ildephonsus of Toledo, Cardinal Marcelo Gonzalez.